

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Ugdymo mokslų institutas

Beatričė Varnaitė

Profesinių pedagoginių „Mokyklos pedagogikos“ studijų programa

Baigiamasis darbas

PEDAGOGO VAIDMENŲ RAIŠKA DAILĖS UGDYMO PRAKTIKOJE

Darbo vadovė: doc. dr. Sigita Saulėnienė

Vilnius, 2021

Baigiamąjį darbą „Pedagogo vaidmenų raiška dailės ugdymo praktikoje“, patvirtintą Filosofijos fakulteto dekanı 2021 m. .... d. įsakymu Nr. ...., parengiau savarankiškai, galutinai suredagavau ir įteikiau Instituto administratorei (-iui).

.....
(Data) (Studentės (-o) vardas, pavardė, studento pažymėjimo numeris, parašas)

Baigiamasis darbas atitinka (neatitinka) bakalauro (magistro) darbams keliamus reikalavimus ir gali būti ginamas.

.....
(Data) (Vadovės ar vadovo vardas, pavardė, parašas)

Baigiamąjį darbą priėmė:

.....
(Data) (Instituto administratorės (-iaus) vardas, pavardė, parašas)

TURINYS

SANTRAUKA.....	4
SUMMARY.....	6
I. PEDAGOGO VAIDMENŲ SAMPRATA.....	8
1.1. Įvadas.....	8
1.2. Socialinis vaidmuo.....	8
1.3. Asmenybė ir savasties problema.....	10
1.4. Pedagogo vaidmenys pagal skirtingus pedagogus ir edukologijos tyrinėtojus.....	12
1.5. Mokytojo vaidmuo didaktinio proceso metu.....	16
1.6. Apibendrinimas.....	18
II. DAILĖS UGDYMAS.....	19
2.1. Ugdymo tikslas.....	19
2.2. Dailės dalyko paskirtis, tikslai ir uždaviniai bendrojo ugdymo mokykloje, pagrindinio ugdymo programoje.....	20
III. PEDAGOGO VAIDMENŲ RAIŠKA DAILĖS PAMOKOSE.....	22
3.1. Mokytojo, kūrėjo vaidmuo dailės pamokose, siekiant užsibrėžtų ugdymo tikslų.....	22
3.2. Tyrimo metodologija.....	23
3.3. Tyrimo rezultatai.....	27
IŠVADOS.....	28
LITERATŪRA.....	29

SANTRAUKA

Pedagogo vaidmenų raiška dailės ugdymo praktikoje

Temos aktualumas

Teorinė dalis

Socialinio vaidmens terminas ir samprata bei vaidmenų teorija yra naudojami kaip priemonė įvairiuose kontekstuose – Lietuvos mokslinėje literatūroje, tarptautinių ir politinių mokslų tyrimuose, vadybos, ekonomikos, socialiniuose ir ugdymo moksluose. Vis dėlto socialinio vaidmens samprata ir jos teorija nėra pakankamai paaiškinta ir visiškai išnaudota. Nėra pakankamai kalbama, kad socialiniai vaidmenys gali būti priemonė žmogaus asmeninei ir socialinei psichologijai tyrinėti, santykiui tarp individo ir visuomenės bei bendradarbiavimui suprasti. Taip pat trūksta tyrimų, kuriuose socialinių vaidmenų teorija būtų panaudota kaip priemonė parodyti pedagogo profesijos sudėtingumą ir būdas atskleisti pedagogo vaidmenų sampratą. Aiškinant socialinio vaidmens sampratą, jos teorinę pusę, geriau atskleidžiama ir pedagogo vaidmenų koncepcija bei reikšmė, mokytojo padėtis visuomenėje, mokykloje, jo atliekami vaidmenys ir elgesys.

Empirinė dalis

Šių laikų visuomenė tikisi, kad mokytojas būtų plačių pažiūrų, išmanytų ne vien savo profesinį dalyką, bet ir ugdymo teorijas, mokslinius tyrimus, ugdymo psichologiją ir filosofiją, žinotų ir kitus bendruosius dalykus.

Šio darbo empirinėje dalyje dailės pamokos teorinės dalies aktualumas remiasi šių dienų prielaida, kad mokiniai turėtų įgyti bendresnį kultūrinį ir estetinį išsilavinimą, o ne vien užsiimti kūrybine veikla. Taip pat svarbu, kad mokiniai išmoktų žodžiu perteikti mintis, idėjas apie savo kūrinį, diskutuoti, išsakyti savo požiūrį, nuomonę ir apie bendraklasių kūrinius. Mokydamiesi meno istorijos, mokiniai kokybiškiau ir sąmoningiau atlieka ir kūrybines užduotis, geriau supranta aplinką ir kultūrą. Vis dėlto dailės pamokos teorinės dalies svarba nėra praktiškai taip lengvai įgyvendinama. Be to, dabartinėje vartotojiškoje visuomenėje nemažai mažtoma apskritai apie meno kūrinių reikalingumą.

Šiame darbe daroma prielaida, kad dailės pamokos teorinės dalies stiprinimas gali padėti gerinti dailės pamoką ir ugdymą. Taip pat darbe siekiama paryškinti dailės mokytojo meno istorijos, teorijų išmanymo svarbą ir pritaikymą ugdyme. Ši prielaida siejama su:

1. mokytojo kūrėjo vaidmeniu – kūrėjo vaidmuo susideda iš informacijos suteikėjo ir tyrinėtojo vaidmenų;

2. geresne mokinių pažanga, bendru mokinių dailės, kultūriniu ir estetiniu išsilavinimu bei jų pasijutimu kūrėjais.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti pedagogo vaidmenų raišką dailės ugdymo praktikoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti socialinio vaidmens ir pedagogo vaidmens sampratas.
2. Nustatyti pedagogo vaidmenis ir jų raišką dailės dalyko pamokose.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros, švietimo dokumentų, ugdymo programų turinio analizės, anketavimas.

Raktiniai žodžiai – socialinis vaidmuo, vaidmenų teorija, pedagogo (mokytojo) vaidmenys, pagrindinis ugdymas, dailės ugdymas.

SUMMARY

Roles of the Pedagogue in the Practice of Art Education

Relevance of the topic

Theoretical part

The term and concept of social role and the theory of roles are used as a tool in various contexts – in Lithuanian scientific literature, in international and political science research, in management, economics, social and educational sciences. However, the social role concept and its theory are not sufficiently explained and fully exploited. It is not sufficiently discussed that social roles can be a tool for exploring human personal and social psychology, for understanding the relationship between the individual and society and for understanding cooperation. There is also a lack of research that uses social role theory as a means of demonstrating the complexity of the pedagogue profession and as a way of revealing the concept of roles of the pedagogue. By explaining the concept of social roles and its theoretical side, the concept and meaning of roles of pedagogue, the position of the teacher in society and in the school, and the roles and behaviours he performs are better revealed.

Empirical part

Today's society expects teachers to be broad-minded, to be knowledgeable not only about their professional subject, but also about educational theories, scientific research, educational psychology and philosophy and other general subjects.

In the empirical part of this thesis, the relevance of the theoretical part of the art lesson is based on the contemporary assumption that pupils should receive a more general cultural and aesthetic education and not just engage in creative activities. It is also important that pupils learn to verbally communicate their thoughts and ideas about their own art work, to discuss and express their views and opinions about their classmates' work. By learning art history, pupils are able to perform creative tasks in a more qualitative and conscious way and to understand their environment and culture better. However, the importance of the theoretical part of an art lesson is not so easy to put into practice. Moreover, in today's consumerist society, there is a lot of reflection on the necessity of works of art in general.

This work assumes that strengthening the theoretical part of the art lesson can help to improve art teaching and education. It also aims to highlight the importance and adaptation of the art teacher's knowledge of art history and theories in education. This assumption is related to:

1. the teacher's role as creator – the role of the creator consists of the roles of information provider and researcher;
2. the improvement of pupils' progress, their overall artistic, cultural and aesthetic education and their sense of themselves as creators.

The aim of the study – is to find out the expression of pedagogue's roles in the practice of art education.

The tasks of the study:

1. To review the concepts of the social role and the role of the pedagogue.
2. To identify the roles of the pedagogue and their expression in the art lesson.

Research methods: scientific literature, educational documents, curriculum content analysis, questionnaire survey.

Key words – social role, role theory, roles of the pedagogue (teacher), basic education, art education.

I. PEDAGOGO VAIDMENŲ SAMPRATA

1.1. Įvadas

Šioje dalyje bus apžvelgta pedagogo vaidmenų samprata. Siekiant ją tinkamai atskleisti, bus pristatytas socialinio vaidmens apibrėžimas ir susijusi teorija. Taip pat bus paliesta asmenybės samprata ir savasties problema. Toliau bus aptarti pedagogo vaidmenys pagal skirtingus pedagogus ir edukologijos tyrinėtojus – kokius pedagogo vaidmenis išskiria ir kaip juos apibūdina bei kokius svarbiausius vaidmenis akcentuoja. Be to, bus aptartas mokytojo vaidmuo didaktinio proceso metu. Apibendrinant šią dalį bus pasidalyta įžvalga apie mokytojo vaidmenis, kokie jie galėtų būti dailės dalyko pamokoje.

1.2. Socialinis vaidmuo

Socialinis vaidmuo yra priemonė tirti socialinį bendradarbiavimą. Bendradarbiavimo samprata padeda suprasti visuomenę, nes bendradarbiavimo idėja yra analitiškai susijusi su visuomene. Tai reiškia, kad bendradarbiavimu pagrįsta visuomenė – kooperatinėje visuomenėje esamas pleonazmas. Vaidmens samprata padeda suprasti bendradarbiavimą, nes vaidmenų pavadinimais įvardijami darbo pasidalijimai, kurie leidžia žmonėms socialiai bendradarbiauti (Loudfoot, 1972). Taigi visuomenė priklauso nuo abipusio elgesio modelių tarp individų ar individų grupių (Linton, 1936).

S. Jacobs (2018) teigia, kad „The Study of Man“ (Linton, 1936) yra pagrindinis darbas socialinio vaidmens koncepcijos istorijoje. R. Lintonas pristatė socialinio vaidmens sampratą tarp disciplinų pokyčių, perbraižydamas ribas tarp sociologijos ir psichologijos (ypač socialinės ir asmeninės psichologijos).

Socialinis vaidmuo – socialinės elgsenos modelis, asmenybės ar tam tikros grupės socialinio statuso ir pozicijos socialinėje sistemoje dinaminė išraiška (Čepėnaitė, 2012). Statusas atskirai nuo jį galinčio atlikti asmens yra teisių ir pareigų rinkinys. Vaidmuo atspindi dinaminį statuso aspektą, t. y. kai žmogus įgyvendina teises ir pareigas, kurios sudaro statusą, jis atlieka tam tikrą vaidmenį, todėl galima teigti, kad vaidmuo ir statusas yra neatsiejami. Kitaip tariant, nėra vaidmenų be statusų ir statusų be vaidmenų (Linton, 1936).

Socialinis vaidmuo – visapusiškas elgsenos modelis, kuris socialiai pripažįstamas ir suteikiantis priemonę asmeniui save identifikuoti ir įsitraukti į visuomenę, būdas veikti pasikartojančiose situacijose ir atpažinti kitų žmonių vaidmenis (Britannica, 2020). Bet kuris socialinis vaidmuo tampa

įmanomu tik sąveikaudamas su kitais vaidmenimis. Tačiau pasitaiko, kai vienas vaidmuo prieštarauja kitam.

Visas pasaulis – scena,
O visi vyrai ir moterys – tik žaidėjai;
Jie turi savo išėjimus ir įėjimus,
Vienas žmogus savo laiku vaidina daugybę dalių,
Jo veiksmai septynerių amžiaus. Iš pradžių kūdikis,
Miaukiantis ir vemiantis seselės rankose.
Toliau verkšlenantis moksleivis su savo kuprine
Ir spindintis rytinis veidas, šliaužiantis kaip sraigė
Nenoriai į mokyklą. Ir tada mylimasis,
Atsidūsdamas kaip krosnis, su slogia balade
Padaryta jo ponios antakiui. Toliau kareivis...
(Šekspyras, 1599)

Šis Šekspyro kūrinys atskleidžia socialinių vaidmenų esmę. Žmogus per dieną (ir per gyvenimą) atlieka ne vieną vaidmenį (pvz., studentas, mokytojas, draugas, sūnus ir kt.).

Vaidmens terminas, pasiskolintas iš teatro srities, pabrėžia skirtumą tarp aktoriaus ir jo dalyvavimo. Vaidmuo išlieka santykinai stabilus (kai kuriuos vaidmenis galima laikyti amžiniais, pvz., motinos, tėvo), nors jo poziciją gali užimti skirtingi žmonės (Britannica, 2020). H. Popitzo nuomone, socialiniai vaidmenys yra vaidmenų normų klasteriai, kurie egzistuoja nepriklausomai nuo juos atliekančių asmenų ir kurie kelia panašius reikalavimus skirtingiems asmenims (Loudfoot, 1973). Iš asmens, kuriam paskirtas gydytojo vaidmuo kaip ir bet kuriam Hamleto vaidmens atlikėjui, – tikimasi, kad jis elgsis tam tikru būdu. Asmuo gali turėti unikalų stilių, tačiau tai demonstruojama tikėtino, laukiamo elgesio ribose, nes vaidmenų lūkesčiai apima veiksmus ir savybes. Taigi galima tikėtis, kad mokytojas ne tik ves pamokas, skirs namų darbus ir paruoš egzaminus, bet ir bus atsidavęs, susirūpinęs, sąžiningas ir atsakingas. Asmenys paprastai atlieka kelis vaidmenis, kurie gali būti suderinami arba nesuderinami. Kiekvienas vaidmuo susijęs su tam tikrais įsipareigojimais, pareigomis, privilegijomis ir teisėmis kitų asmenų atžvilgiu (Britannica, 2020).

Su kiekvienu socialiniu vaidmeniu, kuris yra priimamas, žmogaus elgesys pasikeičia, kad atitiktų lūkesčius, kurių turi vaidmens atlikėjas ir kiti. Žmonės nesitiki, kad kiti žmonės elgsis atsitiktinai, t. y. tikisi, kad tam tikrose situacijose jie elgsis tam tikru būdu. Kiekviena socialinė situacija kelia savo lūkesčius dėl tinkamo elgesio būdo. Tokie lūkesčiai gali skirtis kiekvienoje grupėje (McLeod, 2008).

Socialiniai vaidmenys skirstomi į biologinius, profesinius, giminystės vaidmenis, amžiaus, sąmoningus ir pasąmonės lygmenyje atliekamus vaidmenis, pastovius ir nepastovius vaidmenis, nuolatinus ir antraeilus, universalius ir specifinius. G. V. Olportas išskyrė keturias socialinio vaidmens stadijas: su vaidmeniu susiję lūkesčiai, vaidmens supratimas, vaidmens priėmimas ir vaidmens atlikimas. Per žmogaus gyvenimą socialinių vaidmenų daugėja – vaikui augant daugėja socialinių vaidmenų nuo šeiminių iki reikšmingo dalyvavimo visuomeniniame gyvenime (Čepėnaitė, 2012). Iš kiekvieno socialinio vaidmens tikimasi numatomo elgesio, t. y. jis turi atitikti normas.

Normų idėja suteikia būdą suprasti socialinę įtaką ir ypač susiderinimą. Socialinės normos yra socialinių grupių priimtini elgesio standartai. Elgesys, atitinkantis šias normas, vadinamas prisitaikymu (konformizmu). Dažniausiai vaidmenys ir normos yra galingi būdai suprasti ir nuspėti, ką žmonės darys. Yra normų, apibrėžiančių tinkamą elgesį kiekvienai socialinei grupei. Pavyzdžiui, mokiniai, kaimynai ir pacientai ligoninėje – visi žino elgesį reglamentuojančias normas. Individui pereinant iš vienos grupės į kitą, atitinkamai keičiasi ir jo elgesys. Normos itin svarbios, nes jos suteikia tvarką visuomenėje. Sunku būtų įsivaizduoti, kaip visuomenė galėtų veikti be socialinių normų. Žmonėms reikalingos normos, kuriomis jie vadovaujasi ir kurios nukreipia jų elgesį, kad suteiktų tvarką ir nuspėjamumą socialiniuose santykiuose ir suprastų vienas kito veiksmus. Dėl šių priežasčių dauguma žmonių dažniausiai ir laikosi socialinių normų. Be to, patiriamas didelis ir nuolatinis spaudimas prisitaikyti prie socialinių vaidmenų, nes socialiniai vaidmenys suteikia pavyzdį kaip socialinė įtaka, taigi ypač svarbu atitikti tą pavyzdį. Todėl daugelis dažniausiai paklūsta ir laikosi atliekamų vaidmenų gairių. Žmonės tenkina kitų lūkesčius ir reaguoja, atsako į jų pritarimą, kai gerai atlieka savo vaidmenis, ir į jų nepritarimą, kai blogai atlieka savo vaidmenis (McLeod, 2008).

1.3. Asmenybė ir savasties problema

Vis dėlto yra nuomonių, kad vaidmenų teorija nepakankamai paaiškina galių santykius. Kai kuriose situacijose individas neatlieka vaidmens, bet yra priverstas elgtis pagal vaidmenį. Jacksonas (1998) mano, kad pagrindinis vaidmens teorijos lūkestis yra individo socialinė integracija. Individai yra socialiai spaudžiami laikytis visuomenės normų per konformizmą. Taip pat teigiama, kad sukuriama klaidingi universalūs elgesio standartai, pateikiantys elgesio modelį, kurio individams gali būti neįmanoma pasiekti, ir sustiprinantys visuomenės požiūrį į nukrypimą (Jackson, 1998; Wolfensberger, 2000; Johannesen, 2013). Taip pat laikomasi nuomonės, kad vaidmens sąvoka įgauna tokį platų apibrėžimą, kad yra beprasmė. Be to, teigiama, kad vaidmenų teorija nepaaiškina asmens individualumo jam pritaikant prie savo vaidmens. Nėra dviejų vienodų asmenų ir statusas, vaidmuo, kurie bus palankūs vienam, gali būti netinkami kitam (Linton, 1936).

S. Raffelis (1999), tyrinėdamas svarbiausius vaidmenų teorijos tekstus, pastebėjo, kad nei T. Parsonsas, nei R. K. Mertonas savo teorijose neskyrė dėmesio savasčiai. Jis teigia, kad problemos, kaip įsivaizduoti save ir vaidmenį, sprendimą galima atrasti pasitelkus kai kurias filosofo L. Blumo idėjas. Savasties samprata, pateikiama jo darbuose, gali leisti socialinei teorijai įsivaizduoti veikėjus, kurie tuo pačiu metu išreiškia save ir vykdo savo vaidmenis.

Vaidmens samprata yra svarbi priemonė plėtojant žinias apie normatyvinį kontekstą, kuris tarpininkauja tarp individo ir visuomenės. Socialiniai vaidmenys gali parodyti ne vien visuomenės socialinę santvarką, elementų santykius ir jų reikšmes. Socialinis vaidmuo yra susijęs su žmogaus asmenybe ir gali nurodyti į individo autentišką savastį – gilesnę asmens pusę. Asmens autentiškumas gali būti tyrinėjamas ir bandomas suprasti žmogaus atliekamų socialinių vaidmenų santykyje.

C. G. Jungo terminijoje arčiausiai sąmonės ir iš dalies įeinantys į asmeninės sąmonės sudėtį yra žmogaus tapatumo archetipai: persona, šešėlis, *animus* ir *anima*. Šių archetipų turinys, specialiai to siekiant, gali būti įsisąmoninamas, ir tada individuali sąmonė išgyvena savasties archetipą, išreiškiantį žmogiškąjį visybiškumą, pilnatvę (Butkienė, Kepalaitė, 1996, p. 31). Savasties archetipas yra centrinis archetipas, išreiškiantis asmenybės vientisumą, visybiškumą ir suteikiantis asmenybei egzistavimo prasmę. C. Jungo nuomone, savasties visiškai patirti neįmanoma, nes tai būtų ribotas patyrimas, o realiai savasties patyrimas yra beribis ir begalinis. (ten pat, p. 35). Siekti tokios patirties yra sunku ne tik dėl vidinių žmogaus galimybių, bet ir dėl to, kaip teigia Jungas, kad visuomenė daugiau vertina išorinius pasiekimus (ten pat, p. 36).

Persona – asmenybė, kurią individas projektuoja kitiems, atskirta nuo autentiškos savasties. Šis terminas yra kilęs iš lotyniško žodžio *persona*, kuriuo buvo vadinamos etruskų mimų nešiojamos kaukės (Britannica, 2008). Kaukės (be neigiamo aspekto) reikia žmogui, gyvenančiam tarp žmonių, bendraujančiam, palaikančiam kontaktą su gyvais ir negyvais daiktais. Todėl C. Jungas šį archetipą dar vadino konformizmo archetipu. Persona yra prisitaikymo prie aplinkos archetipas, tarsi tarpininkas tarp vidinio gyvenimo ir aplinkos (Butkienė, Kepalaitė, 1996, p. 32). Persona suteikia individui galimybę sąveikauti, bendrauti su jį supančia aplinka, atspindėdamas individo atliekamą vaidmenį gyvenime. Tokiu būdu galima pasiekti kompromisą tarp savo įgimtų ir suformuotų psichologinių nusistatymų ir visuomenės. Taigi persona įgalina individą prisitaikyti prie visuomenės poreikių (Britannica, 2008).

Persona yra susijusi su lytimi, profesija, socialine aplinka, amžiumi, kultūra. Idealiu atveju persona kinta keičiantis gyvenimo situacijoms. Nelanksti persona uždaro žmogų vieno vaidmens rėmuose ir trukdo prisitaikyti prie aplinkos, pavyzdžiui, buvimas mokytoju įvairiomis gyvenimo situacijomis: puotoje, pirtyje, kelionėje, parduotuvėje ir kt. Kartais kiti žmogų tapatina su profesija, nepriimdami jo kaip asmenybės, neatsižvelgdami į situaciją (Butkienė, Kepalaitė, 1996, p. 33).

Persona – asmenybės aspektas, kuris pritaikytas kultūrai, tiksliau – socialinio dominavimo hierarchijai (arba kompetencijų hierarchijai) (Peterson, 2018). Tam tikra kaukė sukuriama, viena vertus, padaryti aiškų įspūdį kitiems, kita vertus, nuslėpti tikrąją individo prigimtį (Jung, 1953). Sukūręs stipresnę personą žmogus gali jaustis neautentišku, pavyzdžiui, išmoksta suvaidinti vaidmenį, bet jei žmogus negali atlikti socialinio vaidmens, jis kankinasi (Wehr, 1988). Žmonės, kurie atsisako paklusti šiai socialinei disciplinai ar prisiimti atsakomybę, būdingą turint tam tikrą vaidmenį, lieka nediferencijuotu potencialu (Petersonas, 2018). Žmogus išgyvena krizę personos lygyje ne tik tada, kai nesutaria su visuomenės reikalavimais, bet ir tada, kai pradeda konfliktuoti įvairūs vaidmenys žmogaus viduje (pavyzdžiui, šeimos bei profesijos vaidmenys ir kt.) (Butkienė, Kepalaitė, 1996, p. 33).

Žmogus ir jo psichika yra labai sudėtingi. Žmogaus elgesį lemia daugybė veiksnių, todėl psichologiniai tyrinėjimai negali visiškai atskleisti asmenybės. Sukurta daug asmenybės apibrėžimų ir ne vienas jos struktūros modelis. Studijuoti asmenybę – tai atskleisti, kaip žmogus tampa tuo, kuo jis yra. Asmuo tampa asmenybe, kai jis aktyviai veikia ir reiškiasi kaip visybė, jungianti aplinkos pažinimą su išgyvenimais (Butkienė, Kepalaitė, 1996, p. 17). Dažnai pasitelkiamas G. Allporto apibrėžimas – asmenybė yra dinamiška organizacija individe tų psichofizinių sistemų, kurios lemia jo unikalų prisitaikymą prie aplinkos (Allport, 1937).

Allportas pateikia įdomią personos sampratų istoriją nuo Cicerono apibrėžimų rinkinio iki šių dienų: 1) kaip žmogus pasirodo kitiems (bet ne taip, kaip yra iš tikrųjų); 2) dalis, kurią vaidina gyvenime; 3) asmeninių savybių rinkinys, atitinkantis karjerą ar poziciją gyvenime; 4) išskirtinumas bei orumas. Šios ir kitos personos sampratos reiškia prieštaravimą, kad asmuo arba asmenybė psichologiniu požiūriu yra kažkas gyvybiškai svarbaus ir vidinio, taip pat kažkas išorinio ir klaidingo (Kelandas, 2020).

Taigi vienas iš individualizacijos tikslų yra tai, kad žmonės susikuria realistiškesnę, lankstesnę asmenybę, kuri padėtų jiems orientuotis visuomenėje, tačiau nesikerta ir neslepia tikrojo savęs (Reynolds, 2007). Geriausiu atveju asmenybė yra tinkama ir skoninga, tikras vidinės individualybės ir išorinio savęs pajautimo atspindys (Hopcke, 1989).

1.4. Pedagogo vaidmenys pagal skirtingus pedagogus ir edukologijos tyrinėtojus

Pedagogo vaidmuo yra socialinis, profesinis vaidmuo. Pedagogo darbas yra sudėtingas ir sudėtinis, t. y. pedagogas atlieka ne vieną vaidmenį. Butkienė ir Kepalaitė teigia, kad mokytojui tenka daug vaidmenų – mylinčio ir rūpestingo pagalbininko, patarėjo ir reisykiais vadovo, visada – pavyzdžio ir dažnai – žmogaus, padedančio suprasti mokslo ir gyvenimo tiesas, plėsti žinias, kurti ir gyventi (1996, p. 13). Visi jo vaidmenys turi savo reikšmę ir svarbą. Iš esmės pedagogai ir

edukologijos tyrinėtojai panašiai įvardija ir apibūdina pedagogo vaidmenis, tik savitai pavadina ar paryškina tam tikrus vaidmenis ar jų savybes. Tačiau pastebėtina, kad pedagogo vaidmenis sąlygoja jo asmenybė, pažiūros, jo mokomo dalyko programa ir istorinis laikotarpis, visuomeninė santvarka bei įstatymai.

Pagrindinis pedagogo, mokytojo vaidmuo yra profesinis – informacijos suteikėjo (instruktoriaus) vaidmuo. Geriausiai pedagogo vaidmenis gali apibūdinti jo kompetencijos, kurios nustatytos ir patvirtintos Mokytojo profesijos kompetencijos apraše (2007). Tai bendrakultūrinė, profesinė, bendroji, specialioji kompetencija. Pedagogo darbas ir jo vykdomi vaidmenys išskirtinai siejami su nepriekaištingu ir etišku elgesiu. Moralės ir etikos dimensijos yra labiau akcentuojamos pedagogų darbe nei daugelyje kitų profesijų (Fenstermacher, 1994; Daukilas, Mačiulienė, Kovalčikienė, Kasperiūnienė, 2016). Pedagogų etikos kodekse (2018) nustatyti pagrindiniai pedagoginių darbuotojų profesinės etikos reikalavimai ir įsipareigojimai siekti etiško ir profesionalaus elgesio su mokiniais, jų tėvais (globėjais, rūpintojais) ir kitais šeimos nariais, kolegomis ir bendruomene. Pedagogai savo veikloje vadovaujasi šiais pagrindiniais elgesio ir veiklos principais: pagarbos, teisingumo, žmogaus teisių pripažinimo, atsakomybės, sąžiningumo, atidos ir solidarumo. Šios dorovinės elgesio normos, taisyklės gali nurodyti vieną iš svarbių mokytojo darbe atliekamų vaidmenų – dorinio vadovo – būti pavyzdžiu mokiniams ir mokyklos bendruomenei.

L. Jovaiša (2007, p. 168) apibrėžia mokytojo asmenybę ir jos teigiamus bei neigiamus bruožus. Anot jo, mokytojo asmenybė – visuma psichologinių ir socialinių asmenybės savybių, lemiančių sėkmingą pedagoginę mokytojo veiklą.

Teigiami mokytojo asmenybės bruožai:

- domėjimasis šiuolaikine kultūra (filosofija, mokslu, technika, menu);
- bendravimo su augančia karta poreikis, rūpinamasis jos ateitimi;
- siekis perteikti jaunimui kultūros vertybes, ugdyti visapusiškai brandžią asmenybę;
- rėmimasis šiuolaikinės kultūros aukščiausiais laimėjimais, buvimas pavyzdžiu;
- gebėjimas daryti intelektualinį, emocinį, praktinį poveikį mokinių veiklai ir elgesiui (pakankamų intelektualinių, loginių, komunikacinių gebėjimų turėjimas).

Mokytojo asmenybės trūkumai:

- specialybės pervertinimas (dėmesys tik mokymo turiniui, nesugebėjimas atsižvelgti į mokinių jėgas, puikavimasis dalyko išmanymu, mokymo metodikos ignoravimas);
- metodikos pervertinimas ignoruojant mokinio asmenybę, mokomąjį ir auklėjamąjį mokymo turinį, turint vienintelį tikslą – gerą pamokos struktūrą;

- negebėjimas atsižvelgti į mokinio individualumą ir mokymo situaciją (mokinys laikomas tik mokymo objektu, kuriam reikia suteikti žinių, dėmesio neskyrimas mokinių aktyvumo skatinimui, metodinei kultūrai);

- formalizmas ir pedantiškumas, smulkmenų sureikšminimas neatsižvelgiant į vaiko psichiką, pedagogines nuostatas;

- hipertrofuotas auklėjimas (siekis visus perauklėti);
- rėmimasis savo galia (autokratija);
- šalinimasis nuo socialinio gyvenimo, domėjimasis tik savo profesija.

Knygos „Pamokos mokytojui“ (1996) autorės N. Bižys, G. Linkaitytė, A. Valiuškevičiūtė mokytoją pristato analizuojant jo veiklą keturiais aspektais:

- nuostatų, su kuriomis jis atėjo į klasę;
- asmeninių savybių;
- klasėje atliekamo vaidmens;
- taikomų mokymo būdų, metodų ir priemonių.

Knygos autorės suskirsto mokytojo vaidmenis pamokoje pagal veiklą, kurią jis atlieka.

Mokytojo veikla ir jo vaidmuo pamokoje:

- informacijos perdavėjas – organizuoja, paaiškina, nustato kategorijas ir prioritetus, sutelkia, aiškina, akcentuoja, atpažįsta, parodo, išrenka, renkasi, pareiškia, cituoja, sistemina, informuoja, struktūrizuoja, susiaurina, gvildena, atsako, pristato, nustato ribas, iliustruoja, primena;

- Autoritarinė figūra – kontroliuoja, vadovauja, disciplinuoja, priverčia, rekomenduoja, planuoja, nustato standartus, rūšiuoja, modeliuoja, paskiria, valdo, tikisi, informuoja, vertina, baudžia, pakartoja, renkasi, priskiria, gina, nurodo, reikalauja, įremina, užduoda.

- Katalizatorius – stimuliuoja, sužadina, sudomina, keičia struktūras, perdeda, klausinėja, pertvarko, inicijuoja, žadina, reikalauja, motyvuoja, supaprastina, meta iššūkį, keičia, generuoja, varijuoja, sujungia, teigia, ieško tiesos, įsivaizduoja, provokuoja, analizuoja, šokiruoja.

- Auklėtojas – giria, atpasakoja, kreipiasi, prižiūri, bendrauja, perfrazuoja, palaiko, ramina, pripažįsta, liečia, dėkoja, rūpinasi, atsiprašo, pastebi, sveikina, padeda, veda, pagelbsti, leidžia, džiugina, šypsosi, dalijasi, rūpinasi.

Knygoje „Metodinė veikla mokytojo ir mokinio kompetencijoms ugdyti (iš mokytojų patirties)“ (Kvietkauskienė, 2008) mokytoja A. Sirutavičiūtė išskiria tokius mokytojo vaidmenis:

- mokinio konsultantas;

- partneris;
- mokymosi organizatorius;
- mokymosi galimybių kūrėjas;
- tarpininkas tarp mokytojo ir įvairių šiuolaikinių informacijos šaltinių;
- gyvenimo tiesų liudytojas, perduodantis tradiciją bei mokantis ją kūrybingai plėtoti.

A. Sirutavičiūtė pati abejoja, ar mokytojas pajėgus kokybiškai atlikti tiek daug vaidmenų. Tai normalu – šiuolaikinis pedagogas klasėje ar už jos ribų atlieka kur kas daugiau profesinių vaidmenų bei ugdymo proceso funkcijų nei anksčiau. Šios mokytojos vaidmenų sąrašas rodo, kad:

- ne dalykas, ne mokymo priemonė yra svarbiausia, bet mąstanti asmenybė, mokinys kaip lygiavertis partneris;
- didėja mokymosi motyvacija;
- ugdomos dorinės vertybės: darbštumas, pareigingumas ir pan., nes atsakomybe už rezultatus (turime pripažinti, kad jie šiandienos visuomenėje labai svarbūs) dalijamasi perpus su mokiniais.

Mokytojos D. Kanclerienė ir G. Kvietkauskienė (2008) taip pat akcentuoja mokymą mokytis. Jos teigia – mokytojo vaidmuo pasikeičia: jis tampa mokinių ugdymosi proceso partneriu ir padėjėju. Jo tikslas – padėti mokiniui suvokti save, pažinti jį supančią aplinką, formuoti vertybines nuostatas. E. Kjargaard ir R. Martinėnienė (1998) apie mokytojo vaidmenį rašo, kad šiuolaikinė pedagogika moko mus vieno labai svarbaus dalyko – niekas, nė vienas mokytojas negali kitų ko nors išmokyti, bet jis gali sukurti situacijas ir taip organizuoti veiklą, kad mokiniai patys mokytųsi, ir beprasmiška prievarta brukti žinias, juo labiau, jei moksleiviai jaučia, kad tos žinios jiems nereikalingos ar nepritaikomos, tuomet jie vis tiek iš karto užmirš didesnę jų dalį. Mokytojas, kuris vadovaujasi tokiu požiūriu, nebetraktuojamas kaip žinių šaltinis, kaip asmuo, kuris pasako, kas kalbės, darys taip, o ne kitaip, ir nebesprendžia už kitus (Gedvilienė, Teresevičienė, 1999). Knygos „Mokymasis bendradarbiaujant“ autorės išskiria tokius jautraus ir suprantančio mokinių poreikius, išmanančio mokymo procesą mokytojo vaidmenis: dalyvis, patarėjas, planuotojas, organizatorius, iniciatorius, režisierius, vykdytojas, tyrėjas, stebėtojas, pavyzdys, vertintojas, padėjėjas, drąsintojas, įkvėpėjas, palaikytojas (Gedvilienė, Teresevičienė, 1999, p. 79).

Mokytoja L. Kaziliūnienė, rašydama apie užduotis ir projektus (pagal G. Petty knygą „Šiuolaikinis mokymas“), teigia, kad mokytojo vaidmuo yra pagalbininkas, o ne instruktorius, taip pat konsultantas (Kvietkauskienė, 2008). Anot P. Živkovic (2013), analizuojant pagrindinių pedagogo vaidmenų raidą, išryškėja perėjimas nuo žinių perteikėjo link pagalbininko mokymo procese vaidmens (Daukilas, Mačiulienė, Kovalčikienė, Kasperiuėnienė, 2016). Vis dėlto šiuo metu

akcentuojamas mokytojo pagalbininko, partnerio vaidmuo nėra naujas požiūris į mokytoją. Jau Sokratas manė, kad mokinys pasiektų tam tikrų tikslų, įgytų vertybinių nuostatų, atitinkamai mąstyti, jam reikia padėti. Jis sukūrė ir taikė pagalbos metodą, kurį vadino *majeutika* (gr. *Maieutikos* – pribuvėja) (Jovaiša, 2007, p. 272). Sokratas pašnekovui sakydavo: „aš nieko nežinau, <...> ir visgi aš norėčiau kartu su tavim pamąstyti ir paieškoti tiesos“. Taigi Sokratas į mokinį žvelgdavo ne kaip į tuščią indą, kurį reikia pripildyti įvairių žinių, užlieti informacijos lavina, bet kaip į draugą, su kuriuo drauge ieškoma tiesos (Gedvilienė, Teresevičienė, 1999, p. 13).

Remiantis pateiktų pedagogų ir edukologijos tyrinėtojų požiūriais, galima teigti, kad pedagogai, mokytojai švelnina mokytojo ir mokinių santykį. Jie daugiausia ryškina lygiaverčio partnerio ir padėjėjo vaidmenis, taip pat aktualizuoja mokymą mokytis bei palankių sąlygų ugdymui sudarymą.

1.5. Mokytojo vaidmuo didaktinio proceso metu

1 pav. N. Bižys, G. Linkaitytė, A.Valiuškevičiūtė (1996). Pamokos mokytojui. P. 12.

Mokykloje svarbus nežinios elementas ir tai, kad pažinimas ir žinojimas yra beribis. Jauniems mokiniams nežinojimas yra pagrindinis elementas pažinčiai, žinojimui ir patirčiai atsirasti. Mokiniai ateina į mokyklą, klasę, į tam tikro dalyko pamoką ir jie nežino. Gal jie kažką apie mokomą turinį girdėję, matę ar patyrę, bet iš esmės jie nežino, jiems tai nauja ir jie turėtų sužinoti ir patirti. Mokytojo pareiga – įdomiai, prasmingai praturtinti mokinį žiniomis ir mokyti tai daryti patiems. Mokytojas, kaip ir mokiniai, dirba su savo žiniomis ir nežinia. Mokytojas yra pats mokinys, jis nuolat mokosi ir tobulina savo profesinę kompetenciją bei mokosi iš mokinių ir kartu su jais.

Mokinys mokykloje svarbiausias asmuo, bet be mokytojo, atitinkamo turinio, metodų, priemonių mokinys neaugs. Mokyklos kontekste mokytojas, mokinys ir mokymosi turinys, metodai

bei priemonės neatsiejami. Mokytojas – pagrindinis informacijos, žinių suteikėjas, pagrindinis mokymo ir mokymosi proceso dalyvis (Čiužas, 2013, p. 14).

Svarbiausias pedagogo vaidmuo yra profesinis – dalyko turinio, informacijos suteikėjo vaidmuo. Knygos „Profesijos pedagogų veiklos turinys. Profesinis tobulėjimas, identitetas, ugdymo turinio metodologija ir kokybė“ (2016) autoriai pateikia svarbiausius šiuolaikinio pedagogo vaidmenis didaktinio proceso metu:

Svarbiausias:

- mokytojas, perteikiantis savo profesijos žinias (ugdantis profesines kompetencijas ir savo žinias perduodantis mokiniui).

Vidutiniškai svarbūs:

- lavintojas, kryptingai plėtojantis mokinio profesines galias;
- motyvatorius, skatinantis mokinį pažinti savo profesiją.

Mažiausiai vertinami:

- auklėtojas, organizuojantis popamokinę veiklą;
- dorinis vadovas, pavyzdys mokiniams.

Taip pat monografijos autoriai, analizuodami profesijos pedagogų dėstomų dalykų didaktiniame procese naudojamų elementų svarbą, siekė nustatyti, kam daugiausia dėmesio pedagogai skiria mokymo metu. Išlieka tokia tendencija:

Svarbiausias:

- profesijos pedagogo dėstomo dalyko turinys didaktiniame procese.

Vidutiniškai svarbūs:

- pedagoginė sąveika su mokiniu. Mokinys ir jo turima patirtis;
- dalyko turinio mokslinės ir praktinės naujovės;
- modernių edukacinių technologijų naudojimas;
- besimokančiųjų savo mokymosi veiklos planavimas;
- nustatytų tvarkų, taisyklių, reikalavimų ir pan. Laikymasis.

Mažiausiai svarbūs:

- pamokos planas ir jo laikymasis.

Pastebėtina, kad ne visada reikėtų laikytis plano, nes gali atsirasti ir spontaniškų veiklų, ypač dailės pamokoje. Bet, norint pasiekti efektyvaus rezultato, sukurti prasmingą patirtį mokiniams, skatinti jų pažangą, pristatant mokomo dalyko turinį, mokytojas ir mokiniai turėtų laikytis pamokos plano. Mokytojas turi būti lankstus, bet turinio planavimas yra labai svarbus ruošiant efektyvaus dalyko turinį ir jo pateikimą.

1.6. Apibendrinimas

Apibendrinant ankstesniuose skyriuose aptartą teorinę medžiagą, galima išskirti tokius šiuolaikinio dailės mokytojo vaidmenis:

- informacijos suteikėjas (instruktorius);
- padėjėjas;
- tarpininkas;
- kuratorius;
- mokinys;
- kūrėjas;
- tyrinėtojas (menotyrininkas);
- filosofas;
- psichologas.

II. DAILĖS UGDYMAS

2.1. Ugdymo tikslas

Ugdymo demokratinėje visuomenėje tikslas – nuolatinis tobulėjimas, arba kitaip tariant, ir ugdymo tikslas, ir paskata yra galimybė nepaliaujamai augti (Dewey, 1916, p. 70). Galima teigti, kad ugdymas(is) ir jo tikslas visada bus susietas su progresu. Pavyzdžiui, jeigu mokinys nedaro pažangos, nepereina į kitą klasę, kažkas yra negerai. Mokinys nuolat progresuoja natūraliai, biologiškai, tačiau progresavimas, augimas mokykloje yra kas kita. Edukacija visada turi turėti tam tikrą augimo kryptį. Ugdymo tikslas mokykloje negali būti regresyvus ar kenksmingas. Ugdymo procese neišvengiamai pasitaiko destruktivumo, negatyvių patirčių, tačiau tikslas visada susietas su asmens padėties, žinių, įgūdžių, gebėjimų, suvokimo, valios, gerinimu. Mokykloje siekiama pažangos ir bent jau norminių tikslų ar vis aukštesnių ir sudėtingesnių tikslų, pasiekimų bei idealų.

Mokyklos ugdymas yra skirtas tam tikram žmogaus tarpsniui, maždaug nuo 6 iki 18 metų. Mokytojas, kuris turi daugiau patirties, turi pamatyti mokykloje nevienodų įtampų ir patirčių, ugdymosi tikslų susikirtimą ir atsargiai reaguoti į jauno žmogaus ugdymosi galimybes.

J. Dewey (1916) išskiria savaime ugdymo procese išskylančius tikslus ir iš išorės primestus tikslus. Reikėtų pastebėti, kad mokykla ir jos ugdymosi tikslai visada bus primesti mokiniui iš šalies. Iškelti sau savo kelyje tikslą jam gali būti per sudėtinga. Nors programa ir ugdymosi tikslai pritaikyti mokiniui, sukurti pagal jį, primesti tikslai mokiniui vis tiek išlieka. Tik imlesni mokiniai atras primestame tikslu savaime išskylančių, asmeninių ugdymosi tikslų. Būtent dėl primesto tikslo mokiniams gali atsirasti nenoras mokytis, nes ugdymosi tikslas nekyla iš jų, o diktuojamas iš šalies. Todėl labai svarbu, kad ugdymo tikslas būtų siejamas su pasirinkimo galimybės sudarymu ir parodymu mokiniams, kad žinios, mokslas yra labai svarbūs gyvenime ir mokykloje įgyta patirtis jiems bus reikalinga ateityje. Taip pat svarbu parodyti, kaip žinios ir įgūdžiai naudojami įvairiuose kontekstuose, kad ugdymasis ir žinios gali žmogų išlaisvinti ir kad mokytis yra smagu, taigi ugdymo procese galima patirti atradimo džiaugsmą.

2.2. Dailės dalyko paskirtis, tikslai ir uždaviniai bendrojo ugdymo mokykloje, pagrindinio ugdymo programoje

Dailės ugdymas užima nedidelę dalį visoje bendrojo ugdymo programoje, tačiau yra svarbus ir būtinas kiekvieno mokinio ugdymosi patirtyje, siekiant užauginti kūrybingą teorijoje ir praktikoje, kultūringą ir vizualiąją kultūrą išmanančią bei kritišką asmenybę. Nors dailės dalykas užima mažą dalį bendrojo ugdymo programoje, dailės pamokos ir dailės mokytojo atsakomybės nemažos. Mokytojas turi padėti mokiniams suprasti dailės ir kūrybiškumo svarbą žmogaus gyvenime, kaip būdą augti, pažinti save ir jį supantį pasaulį.

Dailės mokymą reglamentuoja bendrosios ugdymo programos, kuriose nustatyti mokymo tikslai ir turinys – tai gairės praktiniame ugdymo procese, lemiančios kiekvieno mokytojo poreikį jas taikyti savo veikloje. Taip pat tai vienas iš pirmųjų ir svarbiausių dokumentų dailės pedagogo darbe, nustatantis ir jo kompetencijas (Vismantienė, 2015).

Šiuo metu nemažai diskutuojama apie dalykines kompetencijas ir planuojama, kad naujas ugdymo turinys Lietuvoje bus paremtas kompetencijomis, įgūdžiais ir vertybėmis (nepamirštant ir žinių) (Šileikytė, 2019). Mokytojas, remdamasis dalyko programa, savo profesines kompetencijas pritaiko ir perduoda mokinių grupei pagal jų amžių ir poreikius, taip ugdydamas jų dalykines kompetencijas. Dailės mokytojo ir mokinio, dalyvaujančio pamokoje, kompetencijos panašios, tik vystomos skirtingo sudėtingumo lygmenyse. Dailės dalykas, jo pamoka yra pagalba, priemonė mokinio kūrybiškumo, pažinimo, kultūrinei, komunikavimo, pilietinei, socialinei, emocinei ir sveikos gyvensenos kompetencijai ugdyti (Rachlevičiūtė, Staknienė, 2021). Siekiama ugdyti ne profesionalų menininką, kūrėją, o visapusiškai meno srityje išprususį žmogų (Karatajienė, 2005). Dailės dalyko pamoka bendrojo ugdymo mokykloje retai yra vieta, kurioje mokiniai siekia meninio meistriškumo. Maža dalis mokinių suinteresuoti ir sieja savo ateitį su menine, dailės profesija. Be to, kai kuriuos vaikus yra sunku sudominti menu dėl jo nenaudingumo: labiausiai juos traukia tik finansinė būsimo gyvenimo pusė (Karatajienė, 2005).

Bendrojo ugdymo dailės programa pagal Rachlevičiūtę ir Staknienę (2021) nelabai sulyginama su specializuota ugdymo krypties programa, kuri skirta gabiems dailei mokiniams, pavyzdžiui, programa, kuria vadovaujasi M. K. Čiurlionio menų mokyklos mokytojai ir mokiniai. Bet tyrinėjant abi šias programas galima matyti aiškius jų skirtumus ir dailės ugdymo sunkumo lygmenis. Pastebėtinas programos turinys – specializuotoje dailės programoje (pagrindinio ugdymo) labai pabrėžiamas kompozicijos pagrindų ir principų pažinimas, mokymas(is) ir praktinis jų taikymas (dvimatėje, trimatėje erdvėje) atliekant įvairias tradicines užduotis ir jų naudojimas reiškiant, komponuojant asmenines, originalias idėjas. Kompozicija pabrėžiama kaip dailės pagrindas ir tarpdalykinis mokslas, integralus dalykas, susijęs su kitomis vaizduojamosiomis ir taikomosiomis

dailės rūšimis, jų dalykais. Bendrosios mokyklos programoje (pagrindinio ugdymo) kompozicijos mokymas(is) kaip svarbus dailės mokomasis dalykas pabrėžiamas nepakankamai, apibendrintai – tik 1–2 kl. ir 7–8 klasėse. Į šį aspektą svarbu atkreipti dėmesį dėl 2 priežasčių. Pirma, žmogus, norėdamas palaužti nusistovėjusią tvarką, pasiūlyti netradicinį sprendimą, turėtų gerai žinoti tradicinę, nusistovėjusią tvarką, t. y. jauname amžiuje mokinys turėtų išmokti, žinoti ir tradicinį pagrindą, kad vėliau galėtų jį savitai keisti ar atmesti. Antra, kompozicijos mokymas(is) siejamas su estetikos ir suvokimo lavinimu – tai yra vizualinio suvokimo pratybos ir būdas suprasti meno kūrinius bei aplinką.

2021 metais parengta bendrojo ugdymo (pagrindinio ugdymo) dailės programa atrodo sudėtinga praktiniu jos įgyvendinimo atžvilgiu. Dažniausiai mokykloje bendrame mokinio tvarkaraštyje yra tik 1 dailės pamoka per savaitę, todėl mokytojui turėtų būti nelengva įgyvendinti visus sudarytos programos keliamus reikalavimus. Pavyzdžiui, kai yra 1 dailės pamoka per savaitę, mokiniams labai sunku nuosekliai ir išsamiai pristatyti meno istoriją, jos eigą ir kaitą, sudaryti galimybę mokiniui pamatyti meno raidos visumą. Taip pat per tokį trumpą laiką sudėtinga mokinius išmokyti kompozicijos pagrindų teoriškai ir praktiškai, taisyklingai juos taikyti. Dažnai dailės pamoka vyksta mėgėjiškame, amatų lygmenyje (ne blogąja prasme), nes ši pamoka nesiekia tapti griežta ir itin sudėtinga pamoka – manoma, kad mokykloje bendrame pamokų kontekste menų, dailės pamokos turi ar turėtų būti laisvesnės, palyginti su pagrindinėmis pamokomis, pavyzdžiui, lietuvių kalba, matematika.

D. Karatajienė (2005) teigia, kad pastaruju metu visame pasaulinio meno teorizavime ir praktikoje vis labiau įsigali įsitikinimas, kad bendrojo lavinimo mokykloje meno mokymas turėtų būti kreipiamas bendresnio estetinio ugdymo, o ne vien meninės veiklos link. Tačiau dailės ugdyme jaunesnių klasių moksleivius tikslinga skatinti užsiimti praktine kūryba, kuo daugiau ir įvairiau išbandyti dailės raiškos galimybes, technikas, priemones, kūrybos praktikavimui skirti daugiau dėmesio ir laiko. Įvairios užduotys ir projektai – tai vieni iš pagrindinių technologijų bei dailės pamokose taikomų mokymo metodų, skatinačių mokinio saviraišką ir kūrybingumą (Kaziliūnienė, 2008, p. 78).

Pastebėtina, kad mokytojui dailės dalyko pamokoje yra daugiau laisvės nustatytai programai vykdyti ir metodinei veiklai, užduočių turiniui, priemonėms pasirinkti, palyginti su kitomis pamokomis. Dailės mokytojas pats turi daugiau laisvės kūrybinei raiškai ir mokiniai gali laisviau užsiimti saviraiška – eksperimentuoti, improvizuoti, interpretuoti. Dailės pamokoje sudaromos palankios sąlygos mokiniams pasijusti kūrėjais. Mokinių pasijutimas kūrėju pagal Rachlevičiūtę ir Staknienę (2021) yra viena iš svarbiausių dailės dalyko paskirčių, jis susijęs su mokytojo vykdoma programa, jo kompetencijomis ir mokytojo buvimu ar jo nebuvimu kūrėju. Geriausia, kai mokytojas yra kūrėjas ir savo pavyzdžiu įkvepia ir mokinius.

III. PEDAGOGO VAIDMENŲ RAIŠKA DAILĖS PAMOKOSE

3.1. Mokytojo, kūrėjo vaidmuo dailės pamokose, siekiant užsibrėžtų ugdymo tikslų

Mokytojas – prasmingos mokinių patirties formuotojas. Jis yra pats kaip priemonė, bet, tiksliau tariant, dalyko mokytojo kūryba reiškiasi taip, kokį turinį pristato mokiniams ir kaip jį pristato, nes per turinį formuojama mokinių patirtis ir pažanga. Didaktinio proceso metu reiškiasi mokytojo kūryba, kuri gali įvairiai veikti mokinius ir sukurti juose augimą, geriausiu atveju – sąmoningą norą augti. Mokytojas neturi visiškos laisvės pasirinkti bendrojo ugdymo mokyklos ugdymo turinį, bet turi kūrybinę laisvę mokymo programai įgyvendinti – parinkti metodinę ir didaktinę veiklą.

Kūrėjo vaidmuo susideda iš kelių vaidmenų – pagrindinio informacijos suteikėjo (instruktoriaus) ir tyrinėtojo (menotyrininko). Mokytojo kūrėjo vaidmuo reiškiasi per tai, kokią informaciją suteikia mokiniams ir kaip ją suteikia, kokius pasiūlo ar pats sukuria užduotis, metodus ir priemones. Taigi mokytojo kūrėjo vaidmuo iš esmės remiasi į meno istorijos ir teorijos išmanymą ir pritaikymą mokiniams.

Mokytojas gali naudoti kitų pedagogų ar edukacijos tyrinėtojų sukurtus metodus ir priemones, bet gali kurti juos pats, atsižvelgdamas į mokinių grupės poreikius. Mokytojas per savo kūrybiškai pasirinktą turinį, metodus ir priemones gali siekti ugdymo tikslų. Tam, kad mokytojas galėtų kurti veiksmingas užduotis, priemones, metodus ir siekti ugdymosi tikslų, pavyzdžiui, mokinių pažangos, bendro mokinių dailės, kultūrinio ir estetinio išsilavinimo bei pasijutimo kūrėjais, jis turi gerai žinoti ir taikyti dalyko bendrąją ugdymo programą, nuolat tobulinti savo profesines kompetencijas ir vystyti karjerą, tobulinti savo teorines ir kūrybines meno istorijos žinias ir tyrinėtojo galias bei jas taikyti edukacijos praktikoje.

Kūrėjo vaidmuo įgyjamas per ilgesnę darbo patirtį. Mokytojas kūrėjas yra ne tas, kuris pasyviai vykdo ugdymo programą, o tas, kuris papildo ugdymo programą ir ją gerina darbo praktikoje.

2016 metais Daukilo, Mačiulienės, Kovalčikienės ir Kasperiušienės atliktas tyrimas parodė, kad pagrindinis mokytojo vaidmuo yra informacijos suteikėjas.

Šiame tyrime išryškinami mokytojo informacijos suteikėjo ir tyrinėtojo vaidmenys bei teorinė pamokos dalis, dailės mokytojo meno istorijos ir teorijų išmanymas ir (pri)taikymas. Taip pat teigiama, kad kūrėjo vaidmuo ir jo siekiamas ugdymo tikslas – mokinių pažanga, bendras mokinių dailės, kultūrinis ir estetinis išsilavinimas bei pasijutimas kūrėjais – siejamas su mokytojo meno istorijos ir teorijų išmanymu ir jų (pri)taikymu pamokose.

Apibendrintoje XX a. Lietuvos dailės ugdymo programų apžvalgoje (Vismantienė, 2015) išskiriamos dailės pedagogų kompetencijos: tikslų aspektu – mokinių socializacija ir ugdymas, orientuojant juos į visuomenę bei jos keliamus reikalavimus; turinio aspektu – geros teorinės dailės dalyko žinios, įvairių piešimo rūšių įvaldymas. Apžvalgoje matoma, kad mokytojai gerai įvaldę teorines dailės dalyko žinias. Atkreiptinas dėmesys, kad 2021 metais Rachlevičiūtės ir Staknienės parengtoje dailės ugdymo programoje pakankamai vietos skirta meno istorijos, teoriniam dailės dalyko mokymui(si).

Vertinant aptartus tyrimus ir darbus, išskirtini teiginiai. Kai kurie pateikti teiginiai yra parodyti ir aiškūs. Tai, kad pagrindinis mokytojo vaidmuo yra profesinis, informacijos suteikėjo vaidmuo ir kad Lietuvos dailės mokytojai gerai išmano teorines dalyko žinias ir teorinę pamokos dalį, meno istorija užima pakankamai svarbią vietą ugdymo programoje. Tačiau aptarti teiginiai kelia klausimų: ar galima teigti, kad meno istorijos tikslingas taikymas ugdyme gali skatinti mokinių pažangą, bendrą mokinių dailės, kultūrinį ir estetinį išsilavinimą bei pasijutimą kūrėjais ir ar galima teigti, kad dailės pamokos teorinės dalies stiprinimas gali gerinti dailės pamoką, ugdymą. Remiantis šiais klausimais atliktas toliau aprašomas tyrimas.

3.2. Tyrimo metodologija

Tyrimo objektas – pedagogo vaidmenų raiška dailės pamokose ir teorinės pamokos dalies aktualumas.

Bandoma išsiaiškinti:

1. Kokį (-ius) vaidmenį (-ius) atlieka mokytojas ir kokia veikla daugiausiai užsiima pamokos metu.
2. Mokytojų nuomonę apie tai, kaip reiškiasi mokytojo kūrėjo vaidmuo pamokoje (ar mokytojo kūrėjo vaidmuo remiasi į tyrinėtojo, menotyrininko vaidmenį, į jo meno istorijos, teorijos išmanymą ir (pri)taikymą?)
3. Ar galima teigti, kad meno istorijos tikslingas mokymas gali skatinti mokinių pažangą, bendrą mokinių dailės, kultūrinį ir estetinį išsilavinimą bei pasijutimą kūrėjais?

Taip pat šiame tyrime svarbu ne tik surinkti duomenis, bet ir tyrimo dalyviams įsivertinti save (1 lentelė).

Tyrimo dalyvių grupė – dailės mokytojai, kurie dirba bendrojo ugdymo mokykloje Vilniuje ir vykdo pagrindinio ugdymo programą.

Informacijos rinkimo būdas: anketavimas.

Nors anketavimas priskiriamas kiekybiniam tyrimams, tačiau ieškoma ir gilesnių ryšių.

Instrumentai – apklausos aprašymas ir lentelės žemiau.

Esu Vilniaus universiteto profesinių pedagoginių „Mokyklos pedagogikos“ studijų programos studentė Beatričė Varnaitė. Šiuo metu rašau baigiamąjį darbą, kuriame tyrinėju pedagogo vaidmenį ir jų veiklą pamokoje bei pagrindinio ugdymo, dailės pamokos teorinės dalies aktualumą.

Perskaitykite žemiau pateiktas lenteles ir jas užpildykite, žymėdami + ženklu. Užpildę lenteles išsaugokite šį dokumentą. Duomenys bus analizuojami apibendrintai, neidentifikuojant asmens, todėl konfidencialumas ir anonimiškumas yra garantuojami.

Dėkoju už skirtą laiką ir bendradarbiavimą.

Perskaitykite žemiau pateikiamą veiksmožodžių sąrašą. Prisiminkite konkrečią pamoką konkrečioje klasėje ir įvardykite savo veiksmus. Lentelėje pliusu pažymėkite tuos veiksmožodžius, kurie geriausiai atspindi Jūsų elgseną.

Susumuokite pliusus ir įvardykite savo vaidmenį pamokos metu. Jūsų vaidmenį klasėje rodo stulpelis, kuriame yra daugiausia pliusų. Stulpelis, kuriame yra mažiausiai pliusų, nurodo vaidmenį, kurį atliekate silpniausiai.

Mokytojo veikla ir jo vaidmuo pamokoje.

Informacijos perdavėjas	Žymuo (+)	Autoritarinė figūra	Žymuo (+)	Katalizatorius	Žymuo (+)	Auklėtojas	Žymuo (+)
Organizuoja	B, C, D	Kontroliuoja	C	Stimuliuoja		Giria	B, C
Paiškina	A, B, C, D, E	Vadovauja		Sužadina	B, C, E	Atpasakoja	
Nustato kategorijas		Disciplinuoja	A	Sudomina	B, C, D, E	Kreipiasi	B, D
Nustato prioritetus	C, D	Priverčia	C	Keičia struktūras		Prižiūri	C
Sutelkia		Rekomenduoja	B, C, E	Perdeda		Bendrauja	A, B, C, E
Aiškina	A, B, C, D, E	Planuoja	B, C, D	Klausinėja	A, B, C, D	Perfrazuoja	C
Akcentuoja	B, C, D, E	Nustato standartus		Pertvarko		Palaiko	
Atpažįsta		Rūšiuoja		Inicijuoja	D	Ramina	C
Parodo	A, C, D, E	Modeliuoja		Žadina		Pripažįsta	C
Išrenka	C	Paskiria	C	Reikalauja		Liečia	
Renkasi		Valdo	C	Motyvuoja	A, C, D, E	Dėkoja	C
Pareiškia		Tikisi	C	Supaprastina		Rūpinasi	C
Cituoja	A	Informuoja		Meta iššūkį		Atsiprašo	C
Sistemina	A, D	Vertina		Keičia		Pastebi	B, C, D, E
Informuoja	C	Baudžia		Generuoja	A	Sveikina	C
Struktūrizuoja	E	Pakartoja	A, B, C	Varijuoja		Padedą	A, B, C, D
Susiaurina		Renkasi		Sujungia	C	Veda	
Gvildena		Paskiria		Teigia		Pagelbsti	A, C, D, E
Atsako	C, D, E	Gina		Ieško tiesos	C	Leidžia	A, C
Pristato	A, B, C	Nurodo		Įsivaizduoja		Džiugina	C, E
Nustato ribas	C	Reikalauja		Provokuoja		Šypsosi	C
Iliustruoja	A, C, D, E	Įrėmina		Analizuoja	B, C	Dalijasi	C
Primena	A, B, C, E	Užduoda	B, C, E	Šokiruoja		Rūpinasi	C

Šią priemonę sukūrė Bižys, N., Linkaitytė G., Valiuškevičiūtė, A., (1996). Pamokos mokytojui. P. 16–17.

Perskaitykite lentelėje esančius teiginius ir remdamiesi savo mokytojo patirtimi pažymėkite nepritarimą, abejojimą arba pritarimą.

	Teiginys	Nesutinku	Nesu tikras	Sutinku
1.	Dailės mokytojo kūryba reiškiasi per jo pateikiamą atrinktą, prasmingą informaciją, įdomius metodus bei priemones.		D, E	A, B, C
2.	Dailės mokytojo kūryba reiškiasi per jo pagalbą ir motyvaciją mokiniams.	C	A, B	D, E
3.	Dailės mokytojo kūryba reiškiasi, kai jis kartu kuria su mokiniais. Mokytojas įgyvendina pats savo pateiktas kūrybines užduotis, skirtas mokiniams, ir rodo užduočių rezultatus kaip pavyzdžius.		A, B	C, D, E
4.	Dailės mokytojo profesionalumas remiasi į jo meno istorijos ir teorijų išmanymą ir pritaikymą ugdyme.			A, B, C, D, E
5.	Dailės mokytojas turėtų domėtis ne tik dailės dalyko praktika ir teorija, bet išmanyti ugdymo mokslus, ugdymo psichologiją bei filosofiją.			A, B, C, D, E
6.	Dailės mokytojui yra nelengva nuosekliai, išsamiai pristatyti meno istorijos kaitą mokiniams dėl nepakankamo dailės pamokų skaičiaus mokinio tvarkaraštyje.		B	A, C, D, E
7.	Svarbu mokinius mokyti kompozicijos pagrindų, principų, juos praktiškai ir teoriškai taikyti atliekant užduotis, reiškiant savo idėjas.		B	A, C, D, E
8.	Nereikėtų reikalauti iš mokinių laikytis kompozicijos taisyklių ir principų atliekant kūrybines užduotis.	A, D	B, C, E	
9.	Svarbu suderinti teorinę pamokos dalį su praktine veikla. Suderinti meno istoriją su kūrybinėmis užduotimis.			A, B, C, D, E
10.	Mokiniai dailės pamokos metu turėtų daugiausiai užsiimti kūrybine veikla.		D, E	A, B, C
11.	Mokiniai dailės pamokos metu turėtų būti skatinami išreikšti mintis ir idėjas žodžiu, diskutuoti, pristatyti savo kūrinį klasei. Ne vien užsiimti kūrybine veikla.			A, B, C, D, E
12.	Mokinių pažanga, bendras mokinių dailės, kultūrinis ir estetiškas išsilavinimas bei pasijutimas kūrėjais gali būti skatinami per meno istorijos, teorijų (pri)taikymą.		E	A, B, C, D
13.	Mokiniai geriausiai pasijunta kūrėjais, kai laisvai bando įvairias dailės raiškos technikas ir priemones.		B	A, C, D, E
14.	Mokiniai geriausiai pasijunta kūrėjais, kai taiko teorines dalyko žinias įgyvendindami asmeninius kūrinius.	C	D, E	A, B

3.3. Tyrimo rezultatai

Anketas užpildė 5 dailės mokytojai (siekiant nuasmeninti, jie įvardyti A, B, C, D ir E), kurie dirba skirtingose Vilniaus miesto bendrojo ugdymo mokyklose ir vykdo pagrindinio ugdymo programą.

Tyrimo rezultatai parodė:

1 lentelė

Galima įsitikinti, kad pagrindinis ir dažniausiai mokytojo atliekamas vaidmuo yra informacijos perdavėjas. Kiti vaidmenys pagal svarbą: auklėtojas, katalizatorius ir autoritarinė figūra. Visi mokytojai vieningai pritaria, kad daugiausiai pamokoje aiškina ir paaiškina. Taip pat nemažai svarbos suteikia šioms veikloms: akcentuoja, parodo, iliustruoja, primena, sudomina, klausinėja, motyvuoja, bendrauja, pastebi, padeda, pagelbsti.

Kadangi 1 anketa kurta 1996 metais, labiausiai šių dienų kontekste netinkami veiksmožodžiai – liečia, baudžia.

2 lentelė

Nėra vieningo pritarimo teiginiui, kad dailės mokytojo kūryba reiškiasi per jo pateikiamą atrinktą, prasmingą informaciją, įdomius metodus bei priemones. Manychiau, kad dailės mokytojai nelabai mąsto apie mokytojo kūrėjo vaidmenį ir kaip jis pasireiškia pamokoje.

Visi mokytojai vieningai sutinka su teiginiais, kad dailės mokytojo profesionalumas remiasi į jo meno istorijos ir teorijų išmanymą ir pritaikymą ugdyme. Dailės mokytojas turėtų domėtis ne tik dailės dalyko praktika ir teorija, bet išmanyti ugdymo mokslus, ugdymo psichologiją bei filosofiją. Mokiniai dailės pamokos metu turėtų būti skatinami išreikšti mintis ir idėjas žodžiu, diskutuoti, pristatyti savo kūrinį klasei, ne vien užsiimti kūrybine veikla.

Tik du mokytojai pritarė teiginiui, kad mokiniai geriausiai pasijunta kūrėjais, kai taiko teorines dalyko žinias įgyvendindami asmeninius kūrinius. Mokytojai daugiau galvoja, kad mokiniai geriausiai pasijunta kūrėjais, kai laisvai bando įvairias dailės raiškos technikas ir priemones.

Tyrimo dalyviai mokytojai pritaria teiginiui, kad mokinių pažanga, bendras mokinių dailės, kultūrinis ir estetinis išsilavinimas bei pasijutimas kūrėjais gali būti skatinami per meno istorijos, teorijų (pri)taikymą. Tačiau jie nelabai gali susieti teorinės pamokos dalies aktualinimo su pamokos ir mokinių ugdymosi gerinimu. Mokytojai vieningai pritaria, kad turėtų būti dermė tarp teorinės pamokos dalies ir praktinės veiklos, t. y. svarbu suderinti meno istoriją su kūrybinėmis užduotimis.

IŠVADOS

Vaidmens teorija gali pasiūlyti įvairiems mokslams priemonę tirti individualius ir visuomeninius bendradarbiavimo santykius, taip pat siūlo puikią priemonę atskleisti pedagogo darbo sudėtingumą – ne vien iš profesinės pusės, bet ir asmeninės psichologijos. Tačiau tyrinėjant mokytojo vaidmenį susidaro įspūdis, kad mokytojo vaidmenų samprata ir vaidmenų įvardijimai yra šiek tiek atgyvenę dalykai. Dabartyje daugiau mąstoma apie pedagogo identitetą ar jo kompetencijas.

Atlikus tyrimą galima teigti, kad pagrindinis mokytojo vaidmuo yra profesinis informacijos suteikėjo vaidmuo. Kitus pedagogo vaidmenis pamokoje galima įvardyti kaip papildomus, pagalbinius.

Tyrinėjant teisinius dokumentus, mokytojo etikos kodeksą ir mokytojo kompetencijas, galima pastebėti, kad mokytojams keliami nemenki reikalavimai ir ju darbe esama daug atsakomybės. Mokytojai turėtų vadovautis dokumentuose nustatytais kriterijais, bet gyvenime mokytojai elgiasi įvairiai. Tyrinėjant ugdymo programą, matoma, kad ją sunku praktiškai įgyvendinti, negana to, mokytojas turėtų ją gerinti ir pildyti ugdymo praktikoje. Taigi pedagogo darbe teorinis aspektas dažnai nesutampa su praktiniu vyksmu.

Šio baigiamojo darbo empirinėje dalyje iškelta mintis ir pasiūlymas – dailės pamokose teorinės dalies stiprinimas turėtų pagerinti dailės ugdymą, pamoką ir mokinių pažangą, bendrą mokinių dailės, kultūrinį ir estetinį išsilavinimą bei jų pasijutimą kūrėjais. Taigi svarbu skatinti mokinius daugiau skaityti, tyrinėti meno istoriją, reikšti mintis žodžiu. Tačiau stiprinant dailės pamokos teorinę dalį gali kilti pavojus ją padaryti per daug griežtą ir sausą, o tai gali atbaidyti mokinius. Toks pasiūlymas daugiau tinkamas vyresnių 11–12 klasių mokiniams ar studentams. Toks pasiūlymas nėra praktiškai lengvai įgyvendinamas ir neaišku, ar būtų veiksmingas – tam reikėtų papildomų eksperimentinių tyrimų. Teorinės dalies stiprinimas mokytojo profesinės kompetencijos atžvilgiu yra lengviau įgyvendinamas negu mokinio.

LITERATŪRA

1. Balčiūnaitė, R. (2014). Praktiniai patarimai, kaip atlikti kokybiškus ir patikimus tyrimus savo bendruomenėje.
2. Bižys, N., Linkaitytė G., Valiuškevičiūtė, A., (1996). Pamokos mokytoji. Vilnius: Margi raštai. P. 12, 16–17.
3. Britannica, T. (2020). Editors of Encyclopaedia. Role.
4. Britannica, T. (2008). Editors of Encyclopaedia. Persona.
5. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius: Margi raštai. P. 17, 31, 32, 33, 35, 36.
6. Čepėnaitė, A. D. (2012). Socialinis vaidmuo.
Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/straipsnis/socialinis-vaidmuo/>>.
7. Čiužas, R. (2013). Mokytojo kompetencijų nuolatinė kaita. P. 14.
8. Daukilas, S., Mačiulienė, R., Kovalčikienė, K., Kasperišienė, J., (2016). Profesijos pedagogų veiklos turinys. Profesinis tobulėjimas, identitetas, ugdymo turinio metodologija ir kokybė (kolektyvinė monografija). P. 41, 172, 173, 174.
9. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. An introduction to the Philosophy of Education. Demokratija ir ugdymas. Klaipėda: Baltic Printing House. 2014. P. 70.
10. Gedvilienė, G., Teresevičienė, M. (1999). Mokymasis bendradarbiaujant. Vilnius: Garnelis. P. 13, 78–79.
11. Hopcke, R. H. (1989). A Guided Tour of the collected Works of C. G. Jung. P. 87–8.
12. Jacobs, S. (2018). How Role Replaced Personality as a Major Category of Sociology.
13. Johannesen, N., M. (2013). Pedagogue Supports, Role Perception and Collaborative Working Practices. A Faroese perspective. 2.2.3 Criticisms to Role theory. P. 14.
14. Jovaiša, L. (2007). Enciklopedinis edukologijos žodynas. Vilnius: Gimtasis žodis. P. 168, 272.
15. Jung, C. G. (1953). Two Essays on Analytical Psychology. P. 190.
16. Karatajienė, D. R. (2005). Dailės mokytojų kompetencijos ir šiuolaikinio kultūros konteksto sąveika istorinėje perspektyvoje.
17. Kelland, M. D. (2020). Allport's Psychology of Personality.
18. Kvietkauskienė, G. (2008). Metodinė veikla mokytojo ir mokinio kompetencijoms ugdyti (iš mokytojų patirties). P. 12, 78, 102.
19. Linton, R. (1936). The Study of Man. Chapter 8, Status and Role.
20. Loudfoot, E. M. (1972). The Concept of Social Role. Philosophy of the Social Sciences.

21. Loudfoot, E. M. (1973). Book Reviews: Role. Edited by J. A. Jackson. Sociological Studies, No. 4. Cambridge: University Press, 1972.
22. McLeod, S. A. (2008). Social roles. Simply Psychology.
23. Peterson, J. B. (2018). 12 Rules for Life: An Antidote to Chaos. Canada: Random House. P. 192.
24. Pedagogų etikos kodeksas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2018 m. birželio 11 d. įsakymu Nr. V-561 „Dėl Pedagogų etikos kodekso patvirtinimo“ Prieiga per internetą:
<<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f418f4806d4411e8bbc2876081bf7fb5>>.
25. Rachlevičiūtė, R., Staknienė, I. (2021-03-31). Ugdymo sritis: meninis ugdymas, I. Dailė.
26. Raffel, S. (1999). Revisiting Role Theory: Roles and the Problem of the Self.
27. Reynolds, S. (2007). Everything Enneagram Book. P. 61.
28. Shakespeare, W. (1599). As You Like It, Act II, Scene VII, All the world's a stage.
29. Pitrenienė, A. (2016). Specializuoto ugdymo krypties programa, skirta mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių dėl išskirtinių gabumų dailei. (Priedas Nr. 2 Dailė). Prieiga per internetą:
<<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c16b52f070fa11e6a014b8463e530a88>>.
30. Šileikytė, D. (2019). Formuojamasis vertinimas: teorija ir užsienio šalių patirtis. Prieiga per internetą: <<https://www.svietimonaujienos.lt/formuojamasis-vertinimas-teorija-ir-uzsienio-saliu-patirtis/>>.
31. Wehr, D. S. (1988). Jung and Feminism. P. 57.
32. Vismantienė, R. (2015). Dailės mokytojų kompetencijos, apspręstos ugdymo programų: lyginamoji Europos šalių ir Lietuvos analizė.
33. Mokytojo profesijos kompetencijų aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. sausio 15 d. įsakymu Nr. ISAK-54 „Dėl Mokytojo profesijos kompetencijų aprašo patvirtinimo“. Prieiga per internetą:
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.291726>>.